

הסביבה האסטרטגית של ישראל – 2005

אהרון זאבי (פרקש), ראש אמ"ן

בתחילת הדברים אבקש להדגיש את הצניעות האינטלקטואלית הנדרשת בבואנו לנתח ולהסביר יריבים ואויבים, במצב של אי-ודאות כמו זה שאנחנו חיים בו כיום. אני אומר זאת לא כסיסמה ולא כמשהו שנדרש לפרוטוקול, אלא, כי אני מאמין בכך. העולם שלנו אינו עולם מסורתי כמו שחווינו בתקופה של "הגל השני"; הוא מתאפיין בתהפוכות ובשינויים אדירים. אנחנו חייבים להיות צנועים מספיק כדי להבין את קשיי האיסוף, ההערכה וההבנה של תהליכים מורכבים ומשולבים שכמובן משפיעים עלינו. אני מאמין כי שלושה אתגרים אסטרטגיים עומדים לפני מדינת ישראל כשעוסקים במצב האור-מה – הביטחון, הכלכלה והזהות. לשמחתי, אני צריך לעסוק לא בכלכלה ובזהות אלא רק בביטחון, כלומר, ביריבים ובאויבים. אני חושב שכיום זה האיום המתגר פחות שעומד לפני מדינת ישראל, בייחוד לאחר אירועי ההינתקות – אחד האתגרים שכל אחד מאתנו נדרש בהם למיטב שבו. אני מבקש להציג מעצבים אסטרטגיים בסביבה שלנו, שיכולים להשפיע לאורך זמן בנושאים שנוגעים לתוחלת האסטרטגית של אירועים. אני רואה שלושה מעצבים עיקריים של ההתפתחויות באזור לעת הזו: (1) מדיניות ארצות הברית; (2) הכוחות הפנימיים במדינות ערב; (3) הג'האד העולמי.

מדיניות ארצות הברית

המעצב הראשון שאני מבקש לעסוק בו הוא המדיניות האמריקנית והמשך נוכחותה של ארצות הברית במזרח התיכון – עובדה שהמנהיגים באזור אינם יכולים להתעלם ממנה עוד. אם הייתה תקווה מסוימת למקצתם שלאחר הבחירות בנובמבר 2004 ישתנה הממשל ותקטן הנוכחות, היא נמוגה, שכן הדברים, לא קרו. מנהיגי האזור הפנימו שארצות הברית, כשכן חדש במזרח התיכון, עתידה לשהות כאן. אין לדעת כמה

הכוחות הפנימיים בארצות ערב

התחום השני נוגע לכוחות הפנימיים במדינות ערב. בגלל ההבנה הזאת דווקא ובשל ההפנמה של נוכחות ארצות הברית באזור, אנחנו עדים בחצי השנה האחרונה לעלייתם של הכוחות הפנימיים בתוך מדינות ערב. הציבור, התקשורת, חולשת המשטרים ובעיות קשות בתחום הכלכלי הם שהביאו לשינויים. על הפרק עומדת קודם כול תפיסת עולם שאומרת: ווטניה מעל הכול

זמן ובאיזה היקף, אך ברור לכול כי היא כאן, היא השכן של איראן, של סוריה, של ערב הסעודית ושל טורקיה. ארצות הברית תופסת את מדיניותה ככזו שמעצבת שינויים בפרספקטיבה של דור, והם בעיצומם, והדמוקרטיה במזרח התיכון תוביל, בראיית הממשל העכשווי, לארצות הברית טובה יותר, בטוחה יותר. אפשר להתווכח עם הגישה הזאת, אבל זו הטענה המרכזית של הממשל הנוכחי.

(ווטן = מולדת). האינטרס של המולדת גובר על האינטרס הכלל-ערבי, על האינטרס של העולם הערבי ושל הליגה הערבית. אורדון אוולאן (ירדן תחילה) – זו זומה של המלך עבדאללה בהבינו את האיום שבהינתקות. וכך גם הקריאה לופנאן ללופנאנין (לבנון ללבנונים). אלה תופעות שלא הכרנו בעבר. אין צורך להזכיר כאן את הבחירות במצרים. משמעותה של התופעה הזאת – התכנסות פנימה. קודם כול להגן על המולדת ולקדם בה את השינויים הנדרשים. דברים כאלה לא היו לפני כן בצורה חזקה כל כך.

ככל שיעבור הזמן, כן תיאלץ מדינת ישראל לנקוט עוד ועוד צעדים חד-צדדים, ולהיות אחראית לעתידה ולקימה

הביקורת העצמית בשנה האחרונה משתנה. בעבר, אחרי מרס 2003, היינו עדים להדחת הבעיות והאחריות לטרור ולניווט, והצגת העולם המוסלמי והערבי כקרבן, ואילו כיום יש הסברים אחרים. חוליי העולם הערבי מגיעים לאט-לאט למוקד השיח הציבורי. דוגמה: ראסן שירבל, עורך **אל-חייאת**, אומר במאמר מערכת במאי 2005 כך: "השינוי מתדפק על דלתו של האדם הערבי ועל דלת מולדתו. אך הוא מהסס לפתוח אותה. זאת תקופה של הסתגלויות קשות שהתנאי להצלחתן הוא קבלת עיקרון השינוי והכנות לקבל החלטות כואבות בזמן הנכון, כשנדרש בהן שילוב בין אומץ ובין חכמה".

ההתעוררות הציבורית הזאת, ובכלל זה בנושא הפלסטיני, מתאפיינת לא רק בביקורת עצמית. הפלסטינים הוצגו בעבר כקרבן וערפאת נתפס בעבר כמנהיג ומותג ערבי שמחויב להנהיג את עמו, ואילו עכשיו נדחק הנושא הפלסטיני למקום השני. נשמעים עוד קולות המטילים ספק גובר ביעילות של ההתנגדות. אנחנו רואים את הוויכוחים בימים אלה בחמאס ובג'האד האסלאמי, שאומרים: אולי המשחק הפוליטי הוא העתיד שלנו, ובשל זה אולי אנחנו גם צריכים לוותר כרגע על ירי הקסאם ועל ההתנגדות, כל שכן על הפוזיציה המיוחדת שחזבאללה נמצא בה בעת הזאת. הארגון מבין שקיומו יובטח במשחק הפוליטי בתוך לבנון. שם אנחנו מוצאים היום שני שרי ממשלה שיעים של חזבאללה, שמייצגים את הארגון.

היחס לארצות הברית ולישראל, גם הוא משתנה ונושא כעת אופי מינורי יותר. ארצות הברית הוצגה עד 2004 כמי שעושה את דברה של ישראל. היא זוהתה כגורם אימפריאליסטי, מנוכר וזורע הרס. הדבר לא השתנה, אבל יש גם מי שאומרים שצריכים להתמודד עם האתגר שארצות הברית מעמידה לפניהם ובשל כך בוחנים בחינה רב-ממדית את נוכחותה של ארצות הברית באזור. סימני השינוי באים לידי ביטוי בהכרה בעצמתה של ארצות הברית ככורח המציאות והצורך להתמודד אתה גם במה שנוגע לתחומים פנימיים.

הג'האד העולמי

הג'האד העולמי הוא המעצב המרכזי השלישי שאעסוק בו. אנחנו נמצאים באמצעיותו של תהליך. אם מותר לי להשתמש במינוח המקובל באמ"ן, אומר: יש הערכת מצב

חדשה בנוגע לקאעידת אל-ג'האד, שזה השם האמיתי של ארגון אל-קאעידה. הג'האד המצרי, שמנהיגו היה אימאן אל-זוואהירי, התאחד עם אל-קאעידה, והארגון היה בינואר 2001, תשעה חודשים לפני הפיגועים בארצות הברית, לארגון שנקרא – קאעידת אל-ג'האד. אימאן אל-זוואהירי הוא מספר שתיים בארגון. יש אומרים שהוא מתפקד כאיידאולוג וכמפקד הצבאי-מבצעי של הארגון. בהקשר זה ראוי להצביע על כמה עקרונות ועל השינויים שאנחנו מרגישים שחלים בארגון, ושיש להם השלכה ישירה על ישראל.

ראשית, באסטרטגיה של אל-קאעידה. זה נובע מהכישלונות שנחלו מאז 11 בספטמבר 2001, כשהיו לנרדפים, וכן ההבנה של עוד ועוד מדינות בעולם שהן צריכות להילחם בטרור העולמי, על רקע האירועים בביסלאן שברוסיה, בספרד, בטורקיה, ולאחרונה במצרים, בלב לבו של העולם הערבי, בירדן, ואפילו בסוריה.

אני מבקש להיזהר בדבריי, שכן אין לנו מול אל-קאעידה יכולות מודיעיניות כמו שיש לנו מול הרשות הפלסטינית או מול חזבאללה, ולכן אני מזכיר שוב שהדברים המובאים כאן, לראשונה בציבור, הם כיוונים ולא דברים של 'כזה ראה וקדש'. באסטרטגיה של אל-קאעידה, כמו שאנחנו מבינים אותה, בשבועות ובחודשים האחרונים, יש שלושה מעגלי התייחסות, ובכך יש שינוי: העולם המערבי, העולם הערבי ואל-שאם ומצרים. המערב, המשטרים הערביים, ובכללם הרשות הפלסטינית, וישראל מוגדרים כאויבים. הדבר נובע לא מההתנהגות אלא מהמהות עצמה. מצרים מקיימת קשרים עם השטן הגדול וכך גם ערב הסעודית. לכן הג'האד

לחזבאללה על מצב דומה, וכך גם החמאס, הג'קאד האסלאמי וגם אל-קאעידה. הם לא יוותרו, הם ימצאו נתיבים אחרים וחדשים להתמודד עם האתגר שהם מאמינים שעומד לפניהם.

התחום הרביעי שאני רואה בו מעצב מרכזי, הוא מדיניות ישראל, אבל לא ארחיב בנושא הזה, רק אציין שבראייתי את התמונה האסטרטגית, ככל שיעבור הזמן, כן תיאלץ מדינת ישראל לנקוט עוד ועוד צעדים חד-צדדיים, ולהיות אחראית לעתידה ולקיומה.

המעבר משינוי להשתנות במזרח התיכון

אם אני מסכם את המסר העיקרי, אומר שיש במזרח התיכון, בשנה האחרונה, מעבר משינוי להשתנות. ההשתנות באה מבפנים; אנחנו רואים אותה למשל בלבנון. היא מושפעת מהחלטה 1559 ומהחלטה 1614. היא מושפעת מהלחץ הבין-לאומי, מהחקירה של רצח חרירי. אבל בסופו של דבר היא השתנות אמיתית, כי היא באה מבפנים, מתוך המדינה עצמה. ההשתנות במצרים גם היא מתחילה, כך נראה, מבפנים. 1,000 מתוך 3,000 שופטים במצרים לא הסכימו להיות פקחים בבחירות שהיו לתיקון סעיף 76 לחוקה לפני חודשים מספר. הם טענו כי אינם מוכנים לתת יד לשחיתות. חייבים להבחין באופן ברור בין תהליכי

ועל כן לעימות עם ישראל חשיבות מרכזית באסטרטגיה של אל-קאעידה, הן מבחינה תאולוגית הן מבחינה אסטרטגית. והמאבק בעיראק הוא רק שלב מכין, קרש קפיצה, וכך גם סילוק האמריקנים מעיראק הוא רק שלב הכרחי בדרך לחליפות.

בשל כך המתבונן במתרחש סביבנו בשנה האחרונה רואה את אל-קאעידה מתקרב עוד ועוד לישראל. יש בידנו מידע, לא מאומת עד הסוף, שמספר פעילים של אל-קאעידה חדרו ממצרים לעזה, בפרק הזמן שהיה ציר פילדלפי פרוץ. משמעות הדבר: יכולת של גורמים סוררים של החמאס, ואולי גם של גדודי אל-אקצה, למצוא מפלט בחיקו החם של אל-קאעידה. תופעה זאת לא אירעה עד עתה כי ברשות הפלסטינית הבינו שחיבור עם אל-קאעידה יכול להזיק מאוד לאינטרס הפלסטיני, ולפיכך המאבק של אל-קאעידה איננו מסתיים עם סילוק ארצות הברית מהאזור, אלא הוא יסתיים כשיוקם משטר אסלאמי מתוקן על חורבות הסדר הקיים בעולם הערבי ובישראל. לאחר השגת היעד הזה יופנה המאמץ מהפנים החוצה, להתמודד עם "השטן הגדול". זו תפיסה שלא הייתה מוכרת עד כה. ישראל לא הייתה במוקד. אני גם לגמרי אינני בטוח שהיא תגיע למוקד, אבל אנחנו נמצאים כרגע מול אתגר משמעותי הולך וגדל של אל-קאעידה.

הגורמים הרדיקליים נמצאים במעמד של נרדפים. אני יכול להצביע גם בנוגע

הפנימי בארצות אלה, לדבריהם, לגיטימי. סוריה עשויה לפנות לכיוון אחר, ובשל זה כדאי להדגיש לפני באשר אסד היום שאל לו לנטוש את דרך הג'קאד. האסלאם הערבי הוא ליבת דת האסלאם, הן מבחינת השקפה והן מבחינה גאוגרפית. ובראיית אל-קאעידה צריך לפעול לסילוק המשטרים הערביים שאינם מבינים את ליבת דת האסלאם. צריך לסלק את המשטרים הערביים בעולם הערבי הזה שנחלש. הזרם של אל-קאעידה הוא כוח דינמי, מחולל שינויים.

כיום יש ארגון אחד ידוע לפחות שנקרא ג'ונד אל-שאם (חיילי אל-שאם), שהוא הארגון של אל-קאעידה בסוריה. שני ארגונים נוספים שקשורים לאל קאעידה הם ארגונים לא לאומיים אלא טרנס-לאומיים: האחד בג'אבל הילאל, במרכזו של חצי האי סיני, של לוחמי הג'קאד של מצרים; והאחר הייחוד והג'קאד המצרי. מלבד אלה ישנו הארגון של אבו מוסא זרקאווי, שפועל בתוך ירדן והוא נציגו של אל-קאעידה בארץ הפרת והחידקל.

בראיית אל-קאעידה צריך לפעול בו בזמן הן מול העולם הערבי, כדי להביא לשינוי משטרים, הן מול העולם המערבי, ולכן יימשכו הפיגועים בו בזמן גם בחוץ, בספרד, בלונדון, בטורקיה. ולא בעולם הערבי בלבד. אבל יש לזכור כי העולם הערבי הוא מוקד הטרור כיום.

מדינת ישראל מצויה בטבורו של העולם האסלאמי, שאמורה לקום בו החליפות,

דמוקרטיזציה לדמוקרטיה, ובהבנת, עדיין אני רואה דמוקרטיה במזרח התיכון. אני כן רואה שימוש בתהליכי הדמוקרטיזציה כדי להביא לשינוי עמוק. זה מה שעשו בלבנון, וזה מה שעושים במצרים וברשות הפלסטינית. אבו מאזן, נשיא הרשות הפלסטינית, הוא כנראה הראשון בעולם הערבי שנבחר בתוצאה של 63% ולא כנהוג – 99.9%. יש לשים לב לתוצאות במצרים, איך נבחר מובארק אחרי עשרים וארבע שנות כהונה. המעבר הזה משינוי לתהליכי השתנות אומר שאמנם ב-2004 הייתה מדיניותה של ארצות הברית המעצבת המרכזית באזור, והיא השפיעה בנוכחותה ב-2004 והיא משפיעה בנוכחותה גם ב-2005, אבל ב-2005 יש משקל בולט ביותר גם לכוחות הפנימיים.

חייבים להבחין באופן ברור בין תהליכי דמוקרטיזציה לדמוקרטיה, ובהבנת, עדיין אני רואה דמוקרטיה במזרח התיכון. אני רואה שימוש בתהליכי הדמוקרטיזציה כדי להביא לשינוי עמוק

כשתקפו את פואד עג'מי באחת ההרצאות שלו על כישלונה של ארצות הברית בעיראק, אמר: "ייתכן שבוש לא ניחן בתחכום פילוסופי רב, אבל המסר המהפכני שהוא קידם, היה האמונה הפשוטה בכך ששאיפתם של הערבים והמוסלמים לחירות, אינה שונה משאיפתם של האחרים. עבור

אנשים השקועים בפסימיות היסטורית, המסר של גורם חיצוני, של בוש, היווה נוגדן רב עוצמה לתרבות של רודן". לדברים שצינתי עד כאן אני מבקש להוסיף עוד כמה תהליכים הנוגעים לאזור:

1. אין קואליציה **צבאית** מול ישראל.
2. ההתעצמות באיום הנשק מנגד מתרחבת והיא צריכה להטריד אותנו. אני קורא לזה 'מהקאסס ועד השיהאב 3'. מהאיום הרקטי באזור חבל עזה – אני מקווה שביהודה ושומרון נצליח לבלום אותו – דרך הרקטות של החזבאללה עד השיהאב 3 באיראן.

3. המזרח התיכון כפצצת זמן חברתית וכלכלית. לשוק העבודה במזרח התיכון מתוספים כל שנה יותר אנשים מאשר בכל אזור אחר בעולם – מעל שלושה אחוזים. המשמעות – שלושה מיליון אנשים מעל גיל 19 מתוספים לשוק העבודה במזרח התיכון, בכל שנה מ-2005; כמיליון במצרים, כ-800 אלף באיראן, כ-300 אלף בסוריה וכו'. כאשר מחברים את הנתונים האלה עם עובדת קיומם של משטרים דיס-פונקציונליים, מגיעים למסקנה כי אכן הולכת ונוצרת באזור פצצת זמן חברתית כלכלית ואולי גם דתית.

4. השינויים באזור הם אבולוציוניים ולא רבולוציוניים (נדרשים אורך נשימה, זמן וסבלנות, כדי להבין אותם ולהתמודד אתם).

5. התעצמותו של האתגר ליציבותם של המשטרים הערביים (מצרים, ערב הסעודית, סוריה, פקיסטן וכו').

הניסיון לסכם את משמעויות תמונת המודיעין לישראל – אחרי בחינת

מאזן האיומים והסיכונים מהצד האחד וההזדמנויות מהצד האחר – מצביע על כך שמתחזקת מגמת התפתחותה של סביבה אסטרטגית נוחה יותר לישראל. מנקודת המבט שלי כראש אמ"ן, מי שצריך לנצל את התהליכים החיוביים שאני חושב שמתרחשים לנגד עינינו ושכוחם עולה על אלה השליליים, הם מקבלי ההחלטות. אם ינצלו הם את התהליכים האלה, נצא נשכרים מכך. אם לא ינצלו אותם – עלול לקרות ההפך.

1. התחזקות מדינת הלאום. האינטרס של המולדת מתגבר. האונוס – האחריות הקולקטיבית הערבית – הולך ונחלש. יש נתיבים ישירים שאפשר לפתח מול לבנון, ירדן ומצרים. כיום אין על לבנון חובה להיות כפופה להחלטות של הליגה הערבית, שהולכת ונחלשת. ראינו שקדאפי קיבל החלטות באופן עצמאי. הווסניה מטרידה את האזור בלבנון, בסוריה ובמדינות האחרות יותר מאשר אירועים המתרחשים מחוץ למדינות.

2. המערכת הצפונית – לבנון, חזבאללה וסוריה – מתפרקת. סוריה איבדה את לבנון. משמעות הדבר מבחינתנו שיש אינטרס עצמאי שצומח לו מהפוליטיקה, מהכלכלה ומהמדיניות בלבנון ובסוריה. חזבאללה הוא חלק מהמשחק הזה, ולכן הוא חייב בשלב הזה להיות מרוסן יותר.

3. החזבאללה מצוי במצוקה כארגון צבאי וכארגון ג'האדי. הוא מחויב להחלטות בגלל ההתפתחויות בזירה הפנים-לבנונית, שם האחריות של הארגון ובשל כך בעיקר הוא נדרש להחליט האם הוא מבקש להיות חזב (מפלגה) או חזבאללה (מפלגת האל).

4. בעניין הטרור. הטרור נרדף יותר והוא משנה פנים – באל-קאעידה, בחזבאללה,

בחמאס ובג'האד האסלאמי. זאת ועוד, בשנתיים האחרונות אנחנו עדים לריסון הטרור של חזבאללה ושל החמאס והג'האד האסלאמי. להערכתי, החמאס נמצא באחת מנקודות השפל שלו מבחינת היכולות, לא מבחינת המוטיבציה. אין זה אומר שהוא אינו יכול לבצע פיגוע כשיבחר בכך.

הסיכון שבהשלמת תכנית הגרעין של איראן מגובה במשטר שמרני וקיצוני מבעבר - שלא יצליחו היערכות מודיעינית ביטחונית, צבאית ומדינית רצופה

5. אמנם המשך הלחץ על תכנית הגרעין של איראן לא עצר אותה, אולם הוא הצליח לדחות אותה בשנתיים לפחות; וזו הצלחה. ועוד הצליחו להוכיח שהסיכול המדיני מצליח להביא לשינויים. מסתמן שינוי גם בצפון קוריאה. 6. התקדמות תהליך הדמוקרטיזציה

באזור. לתהליך זה פן חיובי ופן שלילי. אני מדגיש כאן את הפן החיובי שלו. בנוגע לסיכונים, אנחנו צריכים להיות רגישים.

ודווקא על רקע העצמה והידידות של ארצות הברית עם ישראל, ראוי שנהיה זהירים מפני שינויי כיוון בעתיד, ולכן צריך להבין את חשיבותה של אירופה וידידים נוספים אחרים החשובים לישראל.

על רקע המגמות החיוביות חשוב לראות גם את הסיכונים:

בידי ארגוני הטרור עדיין נשמר כוח ההרתעה, אף שהם נרדפים כפי שטענתי בתחילת הדברים. להרגעה בין ישראל לפלסטינים בעת הזאת אחראים צה"ל, מערכת הביטחון, השב"כ והחמאס. ראוי שיהיה ברור לכול: אף מנגנון ביטחוני ברשות הפלסטינית אינו משפיע על ההרגעה, גם לא אבו מאזן. זוהי החלטה עצמאית של החמאס, והיא זו שמשפיעה, והחיסרון בכך הוא שברצותם הם יכולים לחדש את האש. כן אמורים הדברים באשר לחזבאללה וארגוני הג'האד העולמי. בידם מצוי עדיין כוח ההרתעה והיכולת לקיים את הטרור.

זעזועים במדינות ההסדרים. אנחנו צריכים להיות זהירים באשר לאיום שמייחסים בירדן לגדר ולהינתקות. אני חושב שהשלום עם ירדן – כמו השלום עם מצרים – הוא נכס אסטרטגי, ואנחנו צריכים להיות זהירים וערניים בנוגע לסיכונים המופנים לשתי המדינות האלה ומולן.

ולסיום, הסיכון שבהשלמת תכנית הגרעין של איראן מגובה במשטר שמרני וקיצוני מבעבר – שלא יצליחו לעצור אותו – מחייב היערכות מודיעינית ביטחונית, צבאית ומדינית רצופה, להתמודדות אפקטיבית מולו.

מכמה פגישות שהיו לי עם בכירים באירופה, אני יכול לסכם שתי טענות שלהם בהקשר לסוגיה האיראנית: טענה אחת אומרת: לא ברור לנו, אדוני ראש אמ"ן, למה אתה מהלך עלינו אימים עם איום גרעיני על אירופה. אנחנו חיינו תחת מטריה כזו אחרי מלחמת העולם השנייה. הטענה האחרת: הרי בסופו של דבר, או אתם או האמריקנים תפתרו את הבעיה. אז בוא נעזוב את הנושא הזה.

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים מביע את תודתו העמוקה

ליוסי חכמי

על תרומתו להוצאתו לאור של עדכן אסטרטגי.